

UOT 159.923.2

UŞAQ-VALİDEYN MÜNASİBƏTLƏRİNİN EMOSİONAL XARAKTERİ**ƏLİYEVƏ LALƏ MƏMMƏD qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim**e-mail: honey.lala@mail.ru*

Açar sözlər: *Uşaqların emosionallıq xarakteri, qarşılıqlı münasibətlər empatiyası, kommunikativ tələblər, uşaqların özünəmənilik hissi, psixi inkişaf*

Valideyn-uşaq münasibətləri uşağın özünün-özünə, ətrafdakı insanlara etimadının, qayğıkeş münasibətinin, eləcə də özünüinkişaf marağının əsasında durur. Valideynlərlə ünsiyyət tələbatının ödənilməsi uşaqda təhlükəsizlik, əmin-amanlıq hissləri yaradır. Fiziki və mənəvi-psixoloji ehtiyacların məhz ana-ata tərəfindən ödənilməsi uşağın bioloji, sosial inkişafı ilə yanaşı, emosionl inkişafın dinamikasını, intensivliyini, səmərəliliyini təmin edir. Bununla bağlı olaraq, biz yuxarıda A.Maslov və K.Xorninin nəzəriyyəsiindən çıxış edərək belə qənaətə gəldik ki, uşaqlıq dövründə tələbatların təzahür edən üstün tərəfləri bunlardır: fiziki, məmnunluq, təhlükəsizlik, müdafiəolunma.

Məmnunluq tələbatı fiziki və bioloji ehtiyacları əhatə edir, lakin bu tələbatların ödənilməsi şəxsiyyətin inkişafında hərtərəfli rol oynamır. Burada başlıca motiv əzizlənmək, sevimli və arzulanan olmaq, kənar təhlükələrdən qorunmaqdır. Əgər valideyn öz uşağına səmimi məhəbbət və hərarət verirsə, onun əmin-amanlıq tələbatı da ödənilmiş olur. Bu halda uşaq şəxsiyyəti üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən özünüdəyərlik hissinin formalaşması imkanları da artır. Bu isə tərbiyədə müntəzəmlik, vahidlik, səmərəlilik tələb edir.

Qeyd olunan məsələlər onu göstərir ki, ailədə tərbiyə prosesinin başlanğıcı və sonu yoxdur. Bu səbəbdən A.S.Makarenko, V.S.Muxina, H.Ə. Əlizadə və b. əksər ailələrdə uşaqların tərbiyəsinə böyük qayğı göstərilirsə də, tərbiyə işi ilə məşğul olan hər bir valideynə bu sahədə ehtiyatlı olmağı tövsiyə edirlər. Yəni valideynlər hər şeyi bildiyini zənn edirlər, əslində isə bu, o qədər də asan iş deyil. “Əgər valideyn psixoloji-pedaqoji bilikləri mənimsəmədən də tərbiyə sahəsində uğur qazanacağına inanırsa, bu, səhvdir. Təcrübə göstərir ki, belə halda nəticə uğursuz olur. Valideyn-uşaq münasibətlərinin səhv istiqamətdə aparılması nəticəsində uşaq valideyninə qarşı laqeyd olur, qorxur, ondan qaçmağa çalışır. Bir çox hallarda isə valideynlər uşaqlarını ifrat dərəcədə əzizləyir, onları bütün qayğılardan azad etməyə çalışırlar. Təcrübə göstərir ki, belə uşaqlar da böyüdükdən sonra valideynləri ilə o qədər də yaxşı münasibətdə olurlar” [1, s. 9].

V.S.Muxina qeyd edir ki, ana himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara psixoloji kömək özünəməxsus tərzdə aparılmalıdır, çünki onların psixoloji problemləri özünün psixoloji təbiətinə görə normal uşaqların problemlərindən fərqlənir. “Ana himayəsindən məhrum olmuş uşaqların bir deyil, çoxsaylı problemləri var. Həmin problemlər özünün psixoloji təbiətinə görə normal uşaqların problemlərindən fərqlənir. V.S. Muxinanın fikrincə, “onların belə problemlər içərisində yaşamaları, yəni hüquqlarının pozulması özü onlara ixtiyar verir ki, qaydaları pozsunlar” (2, 42). Təcrübədən görürük ki, bəzi uşaqlarda bu qaydasızlıq meyli xarici, bəzilərinə daxili aləmə qarşı yönəlir. Ümumilikdə internat tipli ictimai müəssisələrdə yaşayan uşaqlar öz daxili aləmində qaydasızlıq yaratmağa daha çox meyillidirlər.

Ə.Əlizadə hesab edir ki, uşaqların həyatında ana mühüm rol oynayır. Uşaqlar - istər qız, istərsə də oğlanlar öz sirlərini, adətən, ataya nisbətən ana ilə daha çox bölüşürlər. Ə.Ə.Əlizadə ana-uşaq arasındakı bağlılığın dünya incəsənət nümunələrində ifadəsinin psixoloji izahını verərək yazır: “Sənətsünaslar “Madonna” portretlərini təhlil edərkən bir cəhət onların diqqətini cəlb etmişdir...demək olar ki, hamısında uşaq ananın sol qoynunda təsvir olunur. Sən demə, uşaq ana bətnində ananın ürəyinin ritminə alışır, onun döyüntüsünü götürür. Ürək döyüntülərinin sədası altında dərin yuxuya

gedir” [2, s.253].

Psixologiyada uşağın insanlarla qarşılıqlı anlaşması, bir-birini başa düşməsi “empatiya” anlayışında ifadə olunur. “Empatiya - uşağın iradi-emosional sahəsinin şəxsiyyətin digər struktur komponentləri, məsələn, refleksiya, nitq, koqnitiv sistem, motivasiya, münasibətlər, ünsiyyət, maraq və d. ilə əlaqəli inkişafını ifadə edir. Empatiyanın inkişafı affektiv sfera ilə sıx bağlıdır. Affektiv sfera dedikdə uşağın emosionallığı başa düşülür. İnkişafın gedişində məhz emosional aləmin dəyişməsi, yeniləşməsi psixi inkişafın səviyyəsi haqqında fikir yürütməyə imkan verir” [3, s.134].

A.A.Rean məktəbəqədər yaşı, ümumiyyətlə, dərkətmədə emosiyaların hökmranlıq etdiyi dövr kimi səciyyələndirir. Buraya təəccüb, həvəs, tərəddüd, təşviş və s. daxildir. Uşağı asanlıqla təsirləndirmək, qorxutmaq, sevindirmək, inandırmaq mümkündür. Bu baxımdan onlar “emosional yoluxmaya” meyillidirlər [3, s.198].

Yaşlılarla empatik münasibətlər zəminində inkişaf edən kommunikativ bacarıqlar psixi inkişafın əsas komponentlərindən biridir. Kommunikativ tələbat uşağın təəssüratlarının, aktiv fəaliyyətə və yaşlılarla ünsiyyətə tələbatının artması ilə meydana çıxır. Beləliklə, uşaqların insanlarla ünsiyyət tələbatı erkən məktəbəqədər yaş ərzində, tədricən formalaşır. Valideynlərlə empatik əlaqələrin məzmununda onlarla münasibətdə əmələ gələn təəssüratlar üstünlük təşkil edir.

L.İ.Lisina 4 yaşa qədər uşaqların emosional-iradi sisteminin kövrək olduğunu, məhz bu səbəbdən düşünülməmiş hərəkətlərə yol verdiklərini bildirir. Belə ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların davranışı özünün fiziki və əqli imkanlarına hesablanmamış, situativ hisslərin təsiri altında qurulur. Məktəbəqədər yaşın sonunda uşaqlar hiss və emosiyaların təsirindən qismən azad olurlar, lakin bu, emosional sahənin ahəngdar inkişafı, yaşlılarla birgə fəaliyyətdə yaranan özünəəminlik hissi sayəsində mümkün olur. Əks halda uşaqların emosional sahəsində bu və digər xarakterli problemlər baş verir, müstəqillik ləngiyir. İnkişaf normal olduqda artıq beş yaşda uşağın hərəkətləri xarici təsirlərdən yaranan emosiyalarla birbaşa xarici aləmə deyil, bu təsirlərin oyatdığı daxili tələblərin ödənilməsinə, daxili aləmə yönəlir. Uşaq, şeylərdən-hərəkətdə deyil, fikirdən-hərəkətdə doğru istiqamətlənir [4, s. 230].

M.S.Kaqan bildirir ki, uşaqlar özlərində valideynlərinin keyfiyyətlərini daşıyırlar. Onlar yaşa dolduqca bu fikrə gəlirlər ki, əgər valideynlərinin bioloji davamçılarıdırlarsa, o halda özlərinin şəxsi keyfiyyətlərində də valideynlərinə bənzəməlidirlər. Emosional baxımdan tənzimlənən bu inam uşağı öz ailəsi ilə mənsub olduğu mədəniyyətlə, uşağın mənsub olduğu etnik kökün və dini qrupun dəyərləri, milli qürür, milli iftixar hissi qovuşdurur. Məhz bu zəmində uşaqda özünüidentifikasiya elementləri formalaşmağa başlayır. Ona görə də əgər ailədə valideynlərdən biri uşağı məhəbbət və qayğı ilə, nəvazişlə oxşayaraq onunla fəxr etdiyini bildirdiyi halda, digəri onu fərasətsiz, öz valideyninə oxşamayan, fərsiz övlad adlandırarsa, o halda uşaqda özü haqqında bədgüman fikirlər yaranır, özünə inamsız olur, utancaqlıq yaranır [5,s.3]. Bu cəhətləri nəzərə alaraq S.Kaqan uşaqların psixi inkişafında valideynlərin pozitiv təsirini artırmağın bir sıra yollarını göstərir:

- yaş imkanlarına görə uşağın ailənin həyatında yaxından iştirakını təmin etmək;
- uşaqla ünsiyyətə həmişə vaxt ayırmaq;
- uşağın problemləri ilə yaxından maraqlanmaq, ona özünün imkan və qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdə köməklik göstərmək;
- uşağa təzyiq göstərməmək, yanlış hərəkətlərinə görə tez-tez irad bildirməmək, öz problemlərini müstəqil həll etməyin yollarını öyrətmək;
- uşağa fikrini bildirmək hüququ vermək, ailənin bərabərhüquqlu üzvü olduğunu anlatmaq.

Q.Ollport da artıq məktəbəqədər yaşın ortalarında uşaqların davranışının emosional təsirlər altında olduğunu təsdiq edir. Bildirir ki, onlar müstəqil davranış nümayiş etdirməyə, başqalarının diqqətini özünə cəlb etməyə çalışırlar. Bu zaman tez-tez uğursuzluqla üzləşirlər. Nəticədə başqalarının yanında çıxılmaz vəziyyətdə qalır, yaşlılar tərəfindən danlanır və cəzalandırılırlar. Əksinə, fəaliyyətin yaşlıların köməyi ilə, uşağın yaş imkanlarına müvafiq qaydada motivləşdirilməsi, şüurlu hərəkətlərlə tənzimlənməsi onun uğursuzluqlarının qarşısını alır, fərdi imkanlarına inamını artırır, nəticədə empatik sistem möhkəmlənməyə başlayır. Bu zaman yaşlının

qiymətləndirmələri mühüm rol oynayır. Onlar hansı uşağın hansı xüsusiyyətlərini təqdir edirlərsə, uşaqda həmin xüsusiyyətə qarşı maraq oyanır. Nəticədə belə uşaq empatik münasibətlər sayəsində öz fərdiliyini yaradır [6, s.325].

L.N.Qaliquzova, S.Y.Meşeryakova, L.M.Çareqorodseva uşaq müəssisələrində tərbiyə alan məktəbəqədər yaşlıların inkişafında bir sıra spesifik xüsusiyyətlərin olduğunu müəyyən etmişlər. Həmin xüsusiyyətlər ümumi tipli müəssisələrdəki uşaqlardan ciddi fərqlənir. Belə ki, xüsusi tipli müəssisələrdəki uşaqların fəallığı situativ xarakter daşıyır. Belə situativlik uşaqların davranışında da üzə çıxır: yaşlının təlimatını sakitcə yerinə yetirirlər. Ancaq onların oyun fəaliyyəti haqqında da eyni fikri söyləmək olmaz. Belə ki, qaydaları gözləyə bilmir, oyun prosesinin gedişində yaranan arzunu boğaraq davranışa nəzarət etmək onlar üçün çətin olur” [7, s.47].

Təcrübə göstərir ki, ixtiyari davranışın inkişafının ləngiməsi tərbiyəçinin nəzarətinin itməsi ilə yanaşı, davranışa nəzarətin də itməsinə səbəb olur. Bu halda uşaqlar cürbəcür situativ təsirlərə açıq olurlar. Ona görə də uşaqlara psixoloji kömək, reabilitasiya və profilaktika işləri onlarla aparılan pedaqoji tədbirlərin önündə durmalıdır.

İlk növbədə yaşadıkları şəraitdəki uşaqların say çoxluğu, həmişə bir yerdə olmaları və daim bəziləri ilə ünsiyyət problemi yaşamaları onlarda gərginlik, həyəcan, narahatlıq yaradır, aqressiya və stressə səbəb olur. Ümumilikdə psixoloji həyəcanların həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəricisi artır, lakin onlar bu vəziyyəti gizlətməyə məcburdurlar. Bir çox hallarda valideyn məhəbbətinin çatışmazlığı, uşaqda əmin-amanlıq, təhlükəsizlik, özünəhörmət, özünəinam hissənin zəifləməsinə, qapalılıq, qisasçılıq, eqoizm kimi halların baş qaldırmasına, yaxud digər mənfi psixoloji vəziyyətin - frustrasiya və depressiyanın əmələ gəlməsinə səbəb olur. Sonda psixi inkişafda repressiya başlayır.

S.A.Meşeryakova H.Xarlou eksperimentləri əsasında apardığı tədqiqatda bu nəticəyə gəlmişdir ki, ana ilə ünsiyyətdən ayrı düşmüş uşaqların psixi pozuntuları daha çox emosional sahə ilə bağlı olur. Ona görə də bu uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olanlar diqqəti bu sahəyə yönəltməlidirlər. “Uşaqların psixi inkişafında baş verən yenidənqurulma emosional tələbatların fəaliyyətdə ödənilməsinə əsaslanır. Məhz belə fəaliyyətdə onun müxtəlif növləri inkişaf edir, müxtəlif psixi proseslər kamilləşir. Bu fəaliyyətdə baş verən əsas psixi yenidənqurulma, hesab edirik ki, yaşlılarla emosional əlaqələr sahəsinə aiddir. Emosional ünsiyyətdə yarandığına, məzmunu – müsbət emosiyaların mübadiləsi, predmeti – yaşlı və uşaq şəxsiyyəti olduğuna görə bu əlaqələri – affektiv-şəxsi əlaqələr adlandırmaq olar” [8, s. 41].

Şəxsiyyətinin ləngiməsi özünü daha çox uşağın təəssüratlar aləmində, əxlaqında, mənəviyyatda göstərir. Onlar ya həddən çox utancaq, çəkingən, ya da həya hissindən uzaq olurlar. Əxlaqda normal əlamətlərin olması hallarına da təsadüf edilir.

Psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatda valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar müxtəlif aspektdə təhlil olunmuşlar. Müəyyən edilmişdir ki, özünün sosial-psixoloji portretinə görə, belə uşaqların təmsil etdikləri qruplar normal ailələrdən olan uşaq qruplarından köklü surətdə fərqlənir. Məsələn, Ə.H.Əlizadə bu qənaətdədir ki, yetim uşaqlar öz həyatlarının atalı-analı uşaqların həyatından fərqləndiyini hiss edirlər. Bu fərqli cəhətlər onların özləri haqqındakı təsəvvürlərində, mənlilik şüurunun xüsusiyyətlərində əks olunur, lakin müəllim onlar üçün sağlam psixoloji iqlim yaradanda çox vaxt məharətlə bu fərqləri neytrallaşdırır bilir. Uşaqlar bir-birinə qaynayıb - qarışanda, yetim uşaqların çoxu adi uşaqlarla dostluq etməyə, oturub - durmağa başlayırlar .

Bu məsələləri araşdırmaq üçün 2010-2011-ci tədris ilində Sumqayıt şəhər 24 saylı ümumi tipli və 20 saylı günüzadılmış uşaq bağçalarında eksperimental tədqiqat aparılmışdır. Bu müəssisələrin məktəbəhazırlıq qruplarında tərbiyə alan 5-6 yaşlı 40 uşaq (hər birində 20 nəfər olmaqla) tədqiqat obyektinə kimi götürülmüşdür. Qrupların tərbiyəçiləri ali ixtisas təhsilinə malik idilər. İş təcrübələri 15 ildən yuxarıdır. Qruplar sosial tərkibinə görə bir-birindən fərqlənirlər. 24 saylı uşaq bağçasında tərbiyə alan uşaqların ailə şəraiti əsasən normaldır. 20 saylı uşaq bağçasında tərbiyə alan uşaqların ailələrində müxtəlif xarakterli demografik problemlər mövcuddur: işsizlik, boşanma, ölüm, evsizlik, xəstəlik. Həmin ailələrdən olan uşaqlar yalnız həftənin sonunda evə buraxılır, qalan günlərini uşaq

bağçasında keçirirlər. Bu günlərdə onlar, demək olar ki, valideynlərləri ilə görüşürlər.

Bunları nəzərə alaraq, şərti olaraq, valideynlərlə ünsiyyət tələbatı ödənilməyən uşaq qrupunu “tələbatı ödənilməyən qrup” (“T-qrup”), normal ailələrdən olan uşaq qrupunu normal qrup - (“N-qrup”) adlandırdıq. Beləliklə, “T-qrup”dakı uşaqlarda ünsiyyət tələbatının ödənilməməsi səbəbindən emosional sahədə bu və digər problemlərin olması ehtimalı böyükdür. Tədqiqatda aşağıdakı metodikadan istifadə edilmişdir.

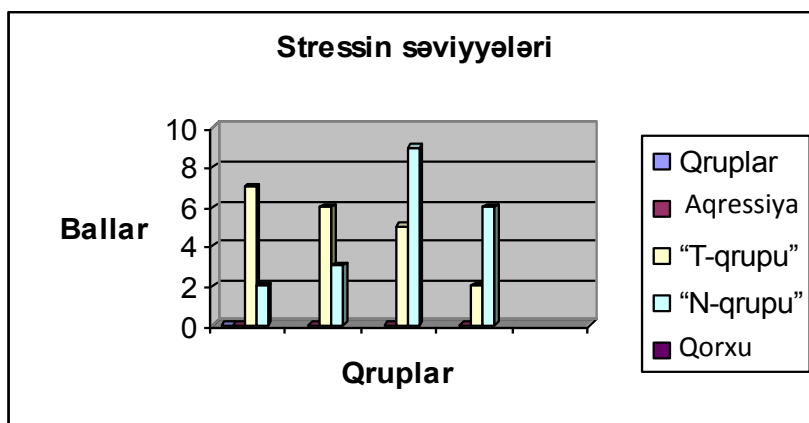
I metodika. Ailədə uşaqlar üçün stress yarada biləcək hadisələrin tədqiqi üzrə anket – sorğu (əlavə 1). Sorğunun nəticələrinə görə hər mülahizə “Bəli” cavabı üzrə 2, “Xeyr” cavabı üzrə 0-la qiymətləndirilir.

II metodika. “İnsan” şəkil metodikası və M.A.Panfilovun “Kaktus” qrafik metodikası [http://www.psy-files.ru, əlavə 2]. Hər iki test 5 - 6 yaşlı uşaqlarla keçirmək üçün əlverişlidir. Məqsəd uşağın emosional sferasındakı mövcud vəziyyətin və aqressiyanın istiqamətinin öyrənilməsi olmuşdur.

III metodika. R.Temml, M.Dorkli və V.Amenin həyəcanlılıq testi [84, s.19-28].

Məqsəd məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixi -emosional vəziyyətinin öyrənilməsidir.

I metodikanın - ailədə uşaqlar üçün stress yarada biləcək hadisələrin tədqiqi üzrə anket - sorğunun nəticələrinə görə, ballar üzrə “T-qrupu” və “N-qrupu” arasında fərqlər olmuşdur.

Şəkil 1. Ailədə uşaqlar üçün stress yarada biləcək hadisələrin tədqiqi üzrə anket - sorğunun nəticələrinin korrelyasiyası

Normal uşaqlar qrupunda cəmi 2 uşaqda stress yüksək, 6 nəfərdə orta, 5 nəfərdə aşağıdır. 6 nəfərdə stress yoxdur. Bunlar əhəmiyyətli dərəcədə fərqli göstəricilərdir. Bu rəqəmlərin faiz göstəricilərini çıxarsaq, aydın olur ki, ünsiyyət tələbatı ödənilməyən uşaqlarda yuxarı stress həddi 25 %, əksinə, aşağı stress göstəriciləri 20 % çoxdur.

Korrelyasiyada bu fərqləri daha aydın görmək mümkündür. Sarı rəng T- qrupu, mavi rəng N-qrupunun nəticələrini göstərir. Stressin yuxarı həddi T-qrupunda hündür, əksinə, N-qrupunun aşağı həddi (mavi sütunda) hündür sütunlarda verilir.

“İnsan” şəkli üzrə metodikanın nəticələrinə görə T- qrupunun uşaqlarının təsvirlərində çatışmazlıqlar daha çoxdur. N-qrupdakı uşaqlar çəkdikləri insan rəsminə məkana bələdləşmənin elementlərini əsasən göstərə bilmiş, onun yuxarı, aşağı, yanlar haqqındakı anlayışlar əsasında bədənin məkanda yerini müəyyənləşdirmişlər. Bədən şaquli, qollar üfiqi, bəzən də şaquli istiqamətdə təsvir olunmuşdur. Qamət əsası düz, bədən sxemi simmetrik verilmişdir. Onların 13 nəfəri həm də bədəni bir deyil, iki xətlə təsvir edərək ayaqları bədənə birləşdirmişlər. Ayaqları iki xətlə çəkmiş, əllər daha çox boyun nahiyəyə, bəzilərində isə gövdənin orta hissəsinə əlavə etmişlər.

T-qrupundakı uşaqların çəkdikləri rəsmlərin 8-i ayaqlı başı xatırladırdı (N-qrupda onların sayı 5 nəfər idi). 11 nəfər bədəni bir xətlə vermiş, 1 və ayaqların bədənə birləşdirilməsində harmoniya

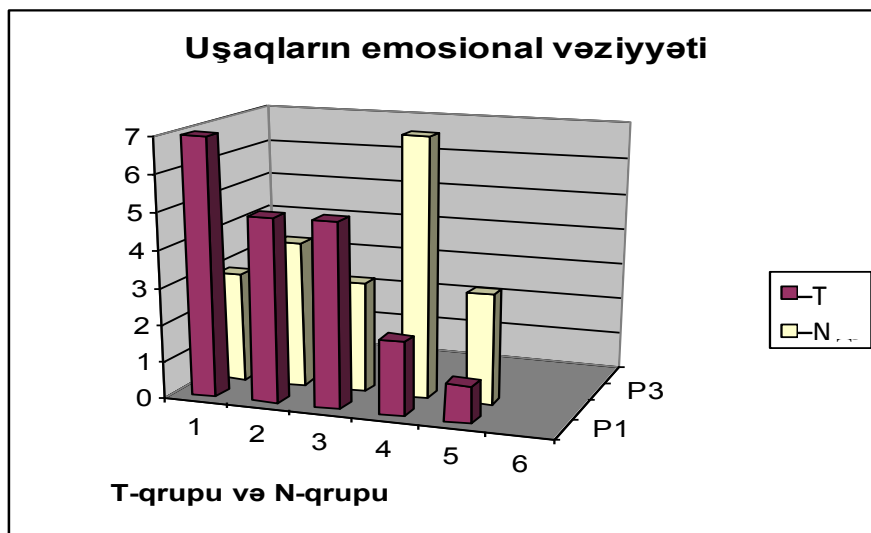
pozulmuşdur. Bu qrupdakı uşaqların yalnız 6 nəfərinin çəkdiyi şəkillər insan haqqında bütövlük təsəvvürü yaradırdı.

Şəkilləri çəkərkən T-qrupundakı uşaqlar tərəfindən onların qaralanması, tünd rənglərdən istifadə, bir sözlə, aqressiya və emosional qorxu əlamətləri də daha çox olmuşdur.

M.A.Panfilovun ("Kaktus" qrafik metodikası) sınıxılan uşaqlarda emosional sferasındakı həyəcan, aqressiya, onun intensivliyi və istiqaməti müəyyən edilmişdir. Nəticələrin işlənməsi zamanı aydın olmuşdur ki, T-qrupunda tərbiyə alan uşaqlarda emosional gərginlik, qorxu, həyəcan, narahatlıq vəziyyəti N-qrupundan yüksək olmuşdur. T-qrupunda tərbiyə alan uşaqların 7 nəfərində bu göstəricilər daha yüksəkdir. Həmin göstəricilər şəkillərdəki kaktus təsvirinin kağız üzərində yerləşməsi, ölçüsü, xətlərin xarakteristikası (qalınlığı, kobudluğu, gövdənin yoğunluğu, hündürlüyü, iynələrin çoxluğu, şiş olması, sıxlığı, kaktusların sayı və d.) əsasında ayırd edilmişdir. Ümumi nəticəyə görə testdə verilmiş sahələr üzrə ən yüksək nəticələri olan uşaqlar fərqləndirilmiş, əlamətlərinə və xüsusiyyətlərinə görə yaxın olan psixoloji göstəricilər ümumiləşdirilmişdir. Məsələn: aqressiya - həyəcan, impulsivlik-ekstrovertlik; qapalılıq, ehtiyatkarlıq – introvertlik; asılılıq, özünəəminliyin olmaması; eqoizm, liderliyə meyletmə - qadınlıq; optimizm – nümayişkaranəlik, açıqlıq.

"Kaktus" qrafik metodikası üzrə nəticələr göstərir ki, ünsiyyət tələbatı ödənilməyən uşaqlardan 7 nəfərində asılılıq, özünəəminliyin olmaması halları üstünlük təşkil edir. 5 nəfərdə həyəcan, qapalılıq, ehtiyatkarlıq daha üstündür ki, bu da onların introvert olması ilə üs-üstə düşür. Aqressiya, impulsivlik əlamətləri olan uşaqlar həm də ekstrovertlərdir. Bu uşaqların sayı da 5 nəfərdir. Eqoizm, liderliyə meyletmə (2 nəfər), optimizm, nümayişkaranəlik, açıqlıq, qadınlıq (1 nəfər) kimi xüsusiyyətləri olanların sayı azdır.

N-qrupunda vəziyyət fəqlidir. Buradakı uşaqlardan cəmi 3 nəfərində asılılıq, özünəəminliyin olmaması halları var. 4 nəfərdə həyəcan, qapalılıq, ehtiyatkarlıq qeydə alınıb. Aqressiya, impulsivlik əlamətləri olan uşaqların sayı 3 nəfərdir. Eqoizm, liderliyə meyletmə kimi xüsusiyyətləri olanların sayı çoxdur -7 nəfər. Optimizm, nümayişkaranəlik, açıqlıq, qadınlıq xüsusiyyətləri 3 nəfərdə vardır.

Şəkil. 2. "Kaktus" qrafik metodikası üzrə T-qrupu və N-qrupunda nəticələrin müqayisəsi

Ümumilikdə uşaqlarda asılılıq və özünəəminliyin olmaması vəziyyəti üstünlük təşkil edir (10 nəfər). İkinci yerdə həyəcan, qapalılıq, ehtiyatkarlıq, introvertlik durur - 9 nəfər. Aqressiya, impulsivlik, ekstrovertlik 8 nəfərdə aşkar edilmişdir. Optimizm, nümayişkaranəlik, açıqlıq, qadınlıq 4 nəfərdə özünü göstərir.

Beləliklə, müəyyən etdik ki, ailədə uşaqlar üçün stress yarada biləcək hadisələrin tədqiqi üzrə

anket - sorğunun nəticələrində olduğu kimi, İnsan” şəkli və “Kaktus” metodikasının nəticələrinə görə də T-qrupundakı uşaqların emosional vəziyyəti daha aşağı nəticələr göstərir. Əldə edilmiş nəticələrdən aydın olur ki, valideynlərlə ünsiyyət tələbatı ödənilməyən uşaqların emosional sahəsi normal ünsiyyətdə olan uşaqlardan fərqlənir. Bu vəziyyət, şübhəsiz ki, uşaqların psixi fəaliyyətinə də təsir edir. Valideynlərdən ayrılıqda yaşayan uşaqlarda təzahür edən ilk xüsusiyyət onların emosional davranışında ifadə olunur. Belə uşaqlar üçün emosional ifadəsizlik, əhvali-ruhiyyənin aşağı olması və tez-tez dəyişməsi xarakterikdir.

- Valideynlərlə emosional əlaqələri zəif olan uşaqlarda sosial rolları süni mənimsəmə baş verir. Onlarda verbal ünsiyyətin ifadəsizliyi, neqativ hisslərin frustrasiyası, bu hissləri başqalarına yönəltməmək, başqalarına daim güzəştə getmək məcburiyyəti olur. Onlar tərif və xoş münasibətə laqeyd yanaşır, deyilmiş xöş sözlərin səmimiliyinə inamsızlıq göstərir.

- Valideynlərlə emosional əlaqələrin zəifliyi uşaqlarda insanlara etimadsızlıq, yaxud həddindən artıq inanmaq kimi qeyri-müəyyən münasibət formalaşdırır.

- Valideynlərlə ünsiyyət tələbatının ödənilməməsi uşaqların emosional sahəsində qorxu, narahatlıq, həyəcan, təhlükə hisslərinin oyanıq vəziyyəti, aqressivlik, nifrət, yazıqlıq, xoşagəlmək və güzəştəgedilmək arzusu, empatik zəiflik yaradır. Ətrafdakıların emosional vəziyyəti belə uşaqları ciddi narahat etmir.

- Valideynlərlə ünsiyyət tələbatı ödənilməyən uşaqların iradi inkişafında da spesifik xüsusiyyətlər olur. Belə ki, insanlarla əlaqələr daimi olmadığından onlar üçün situativ vəziyyətlə yaşamaq səciyyəvidir. Bu, sosial təcrübənin əlaqələndirmələrinə və alternativ hərəkətlərlə müqayisə edərək qiymətləndirmələrinə imkan vermir. Nəticədə ona gətirib çıxarır ki, artıq baş vermiş epizodlar həyat hadisəsinə çevrilir, mənimsənilir, şəxsi təcrübəyə daxil olur. Onlarda iradi hərəkətlər üçün daha uzun müddət və daha çox diqqət tələb olunur.

- Bu uşaqlarda təşəbbüskarlıq, öz hərəkətlərinə nəzarət etmək bacarığı, müəyyən məqsəd üzrə hərəkət vərdişi lazımi səviyyədə olur. Öz davranışını hər hansı tapşırıqə tabe etdirə bilmir. Belə iradəsiz hərəkətlər normal uşaqlara da xasdır, lakin bu uşaqlarda olduğu qədər aydın təzahür etmir və ardıcıl deyil.

Elmi yeniliyi: Kommunikativ əlaqə prosesində məktəbəqədər uşaqların davranış təcrübəsi psixologiya elmində az işlənmiş sahədir. Müəllifin araşdırdığı bu yaşlı uşaqların münasibətlərinin emosional xarakteri və empatiyası çox az araşdırdığı üçün yenidir və oxucular üçün çox aktualıq kəsb edir.

Təbiiqi əhəmiyyəti: Hazırda ailə tərbiyəsində valideynlərin maarifləndirilməsinə ciddi ehtiyac olduğunda tədqiqat materiallarından ailəyə praktik psixoloji xidmət işində, eləcə də məktəbəqədər tərbiyə məsələlərində valideynlərlə aparılan işdə istifadə olunə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Muradxanov M. Uşaqların tərbiyəsində ailə mühüm ocaqdır. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1961, 93 s.
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Ozan, 1998, 364 s.
3. Мухина В.С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа// Вопросы психологии. Москва: 1989, №1, с. 38-46.
4. От рождения до смерти. Под ред. А.А.Реана. М.: Алма-пресс, 2002, 652 с.
5. Лисина М.И. Формирование личности ребенка в общении // М.: Академия, 2000, с. 228-236.
6. Каган М.С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. М.: Просвещение, 1974, 320 с.
7. Оллпорт Г. Кеттел Р., Айзенк Г. Диспозициональное направление в теории личности // Теории личности. М.- СПб: Питер, 1997, с. 270-331
8. Галигузова Л.Н., Мещякова С.Н., Царегородева Л.М. Психоло-гические аспекты

- воспитание детей в домах// Вопросы психологии, Москва: 1990, № 6, с. 175-180
9. Мещерякова С.Н. Значение привязанности к взрослому для развития ребенка // Дошкольное воспитание, Москва, 1984, № 7, с. 38-42.
10. Əlizadə H.Ə. Sosial pedaqogikanın aktual problemləri. Bakı: Səda, 1998, 342 s.

РЕЗЮМЕ
ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР ВЗАИМООТНОШЕНИЙ
РОДИТЕЛЕЙ С ДЕТЬМИ.

Алиева Л.М.

Ключевые слова: *эмоциональный характер детей, эмпатия взаимоотношений, коммуникативные потребности, эгоцентрические чувства ребенка, психическое развитие*

В статье автор раскрывает влияние взаимоотношений родителей и детей на формирование эмоций в процессе развития ребенка. Удовлетворение потребности общения родителей с детьми способствует развитию чувств безопасности и спокойствия у ребенка. Обеспечение родителями физических и морально-психологических потребностей ребенка увеличивает интенсивную динамику развития не только его биологической и социальной, но и эмоциональной стороны в том числе. Общение с взрослыми развивает коммуникативные способности, которые являются одним из главных компонентов психического развития ребенка.

SUMMARY
EMOTIONAL CHARACTER OF COMMUNICATION BETWEEN
THE PARENTS AND THE CHILDREN.

Aliyeva L.M.

Key words: *emotional character of children, empathy relationship, communication needs, children's self-esteem feelings, mental development*

Satisfaction communication needs of parents with children promotes feelings, of tranquility in a child safety. Providing the physical moral and psychological needs of child by parents increase the intensity of the dynamical development of the children not only by biological and social, but also emotional side too. Communication with parents increases communication ability with the main component of physical development of the child. The author reveals the impact of relationship between parents and children to the process of forming emotions of the children.

Daxil olma tarixi:	Ilkin variant	22.10.2015
	Son variant	28.01.2016